Smalbladig lungört – ännu ej utdöd i Skåne

Jan Thomas Johansson

Fig. 1. Smalbladig lungört *Pulmonaria angustifolia*, Kungsmarken i Södra Sandby den 10 maj 2011. Foto: Jan Thomas Johansson.

Inledning

Med sju små blommande individ kvar 2017 är den smalbladiga lungörten ytterligare en i den långa raden av arter som står i tur att dö ut i Skåne. Hur ser den ut? Var förekommer den? Vilka miljökrav har den? Hur länge och var har den varit känd i Skåne? Varför dör den ut? Vad hade vi kunnat göra för att förhindra det? Dessa och många andra frågor ska jag försöka att besvara här. Följ med på en guidad tur om *Pulmonaria angustifolia*!

Kännetecken

Smalbladig lungört *Pulmonaria angustifolia* L. (Boraginaceae) (Fig. 1 och 3) är en flerårig ört, som kan bli uppemot två decimeter hög. Dess blad är ofläckade och borsthåriga. Sommarbladen är lansettlika till smalt lansettlika, sex till nio gånger så långa som breda (uppemot 25(–40) × 5 cm) och övergår successivt i bladskaftet. De oskaftade stjälkbladen är 3–6 cm långa, smalt lansettlika och har smal bas. Blomställningen är borsthårig och bär spridda glandelhår (körtelhår). Fodret är klocklikt och i fruktstadiet högst någon centimeter långt och tunt, med långa, spetsiga tänder. Kronan är ungefär 1,5 cm lång och kronröret är kalt inuti nedanför den hårkrans som brukar finnas hos *Pulmonaria*. Smalbladig lungört har heterostyli liksom andra arter av *Pulmonaria* och en stor del av arterna inom Boraginaceae. Det innebär att vissa exemplar har blommor med långa stift och ståndarknapparna placerade långt ner i kronröret, medan andra exemplar har blommor med korta stift och ståndarknapparna nära rörmynningen. De nötlika delfrukterna (achenerna) är bruna, äggrunda och ungefär 3,5 × 4,5 mm stora. Kromosom-

talet är 2n = 14 (Merxmüller & Sauer 1972). Den variation som förekommer inom arten har inte föranlett någon indelning i underarter eller varieteter.

Världsutbredning

Smalbladig lungört är som vildväxande enbart känd från Europa (Fig. 2). Den når i söder till norra Spanien, Alperna och norra Balkanhalvön, i norr till södra Skandinavien och Baltikum samt i öster till Volga och angränsande områden i europeiska Ryssland. Den växer framför allt i ljusa glesa ekblandskogar, gärna med inslag av hassel *Corylus avellana* (Oberdorfer 1979).

Utbredning i Skandinavien utanför Skåne

Från **Danmark** omnämns smalbladiga lungörten första gången av Kylling (1684) från ”Gyldenlund”, senare benämnd Charlottenlund Skov på östra Sjælland (Wiinstedt 1925), varifrån den rapporterades av exempelvis Schumacher (1801): ”Charlottenlund nær ved Granskoven”. Hartvig (2015) citerar uppgiften som ”Kylling 1688”. Den fanns förmodligen kvar där fram till omkring 1850 (Wiinstedt 1925), men samlades där sista gången 1841 av den kände danske botanisten Jens Vahl (Rasmussen 1965). Wiinstedt skriver vidare: ”Voksestedet maa have været Skovens nordvestlige Hjørne omkring og i den Granplantning, som anlagdes her før 1800.” Även hybriden med vanlig lungört samlades på denna lokal.

År 1840 fann Johan Lange smalbladiga lungörten på en äng vid kanten av en öppen ekskog i Jonstrup Vang på mellersta Sjælland, där den då fanns tämligen rikligt på ett mindre område. Enligt Lange (1851) växte den i ”Johnstrup Vang mod Seminariet (i Mængde)”. Lange nämner däremot inget om lokalen i Charlottenlund Skov. Från Jonstrup Vang, ”en Skovkant ud mod en Eng”, försvann den några år före 1898, sedan även detta område hade planterats med granskog (Gelert 1898). Här förekom också hybriden med vanlig lungört.

År 1915 upptäcktes den på Kyndby Strandskrænt i Horns Herred på nordvästra Sjælland av Knud Wiinstedt och detta är numera den enda kända spontana förekomsten i Danmark

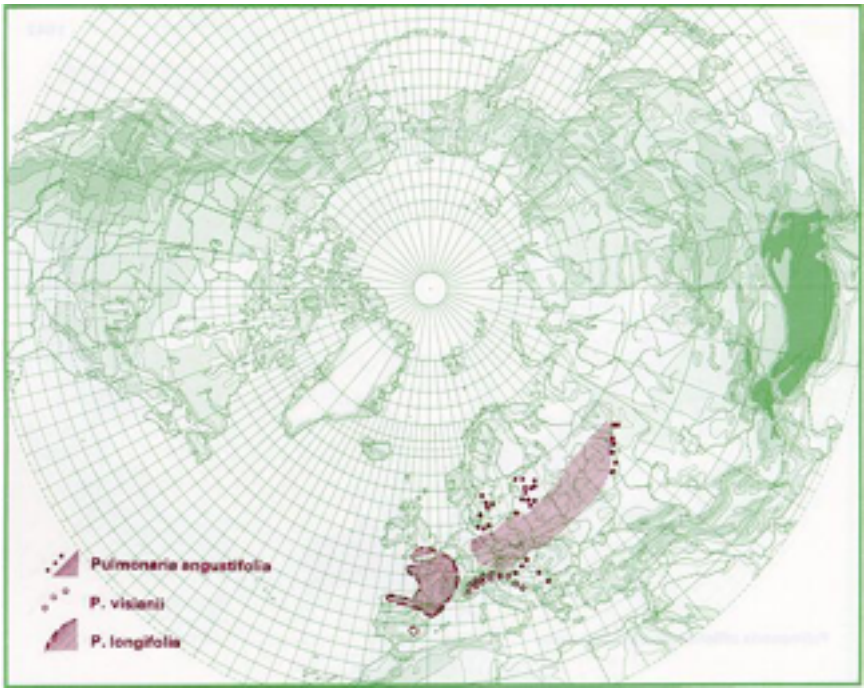

Fig. 2. Smalbladiga lungörtens och två av dess nära släktingars utbredning på jorden. Efter Hultén & Fries (1986). Den smalbladiga lungörten har en kontinental östeuropeisk utbredning.

(Hartvig 2015). På Kyndby Strandskrænt invid Kyndbyværken (som ansvarar för lokalen) växer *Pulmonaria angustifolia* tillsammans med *Prunella grandiflora* – fastän denna numera tycks ha hybridiserat med vanlig brunört *P. vulgaris*. Andra sällsynta arter på samma lokal är alpklöver *Trifolium alpestre*, liten sandlilja *Anthericum ramosum* och knippnejlika *Dianthus armeria*. Smalbladiga lungörten har dessutom blivit funnen på en vägkant vid Tune i distrikt 40, vid ett stängsel mellan Gammelgård och Gundestrup på Als samt i en trädgård i Odense (Hartvig 2015). På dessa tre ställen är den antagligen förvildad från odling.

I **Sverige** är smalbladiga lungörten känd från torrängar och ekskogar i Skåne, Blekinge, Småland och Västergötland.

Blekinge. I Blekinge är den känd enbart från en ”skogsäng” i Öljehult i Ronneby kommun 1880 (Scheutz 1881; Svanlund 1889; Holmgren 1921, 1942; Fröberg 2006).

Småland. I Småland har smalbladiga lungörten haft åtskilliga förekomster, vilka sorgfälligt redovisas i Smålands flora (Edqvist & Karlsson 2007). De småländska växtplatserna utgörs mestadels av ekskogar eller lövblandskogar med ek och hassel. Första fyndet i Småland rapporterades från Solberget vid Växjö av Johan Lindwall (i manuskript 1774). Johan Forsander observerade den på denna lokal 1830 och samlade den där 1832. Den tycks dock ha försvunnit därifrån redan före 1864 (Scheutz 1864). Den är i samma trakt även känd från Braås i Drev sedan 1818 (7 stjälkar år 2015, enligt Artportalen 2017), Dädesjö sedan 1800-talets senare del (Leffler 1866, Lindwall 1908), Hemmesjö sedan 1982 och från ytterligare några platser. I Hultsfreds kommun finns den bl.a. i Västra Årena i Målilla (450 ex år 2001), Lunden i Målilla (127–131 ex år 2016, enligt Artportalen 2017), Mörlunda (350 ex år 1999) och på flera lokaler med 10-tals till 100-tals exemplar i Virserum. I Kalmartrakten finns åtskilliga gamla och nya förekomster, t.ex. flera inom Ljungby från mitten av 1800-talet och framåt (Westerlund 1852) och från Mortorp (10-tals ex, men minskande) under 1900-talet. Även trakterna kring Vetlanda har hyst och hyser alltjämt flera lokaler med 10-tals till 100-tals ex (Fries 1857; Scheutz 1857), såsom vid Repperda i Alseda s:n, Fjäraberg (1000 ex år 2005 och 2500 plantor år 2016, enligt Artportalen 2017) och Bergshemmet (250 ex 2005). På de allra flesta småländska lokaler är arten utdöd eller på väg att försvinna.

Västergötland. I Västergötland finns smalbladiga lungörten angiven från 123 lokaler i 30 rutor om 5 × 5 km och dessutom finns gamla uppgifter från ungefär 75 platser, enligt landskapsinventeringen (Bertilsson m.fl. 2002). Även i Västergötland är smalbladiga lungörten sakta men säkert på väg att försvinna, ifall man ska döma efter Artportalens rapporteringar, möjligen med undantag av några få lokaler på Falbygden. Flertalet förekomster finns inom Falbygden och Ätradalen. Den anses vara typisk för kalkpåverkade torrra gräsmarker på backar och åsar, som inte konstgödslas. Den trivs även i igenväxande hagmarker och har också reliktförekomster på åkerholmar, åkerrenar och små spillror av ogödslad torr gräsmark. Enligt Bertilsson m.fl. (2002) missgynnas den av bete, men tål måttlig igenväxning. Den tycks vara gynnad av sen slåtter samt svagt och sent bete. Utvecklingen är negativ och den har försvunnit från allt flera växtplatser. Den smalbladiga lungörten är en av de för ”stipakullarna” typiska arterna tillsammans med bl.a. trollsmultron *Drymocallis rupestris*, drakblomma *Dracocephalum ruyschiana*, praktbrunört *Prunella grandiflora*, färgmåra *Galium triandrum*, solvända *Helianthemum nummularium* och fjädergräs *Stipa pennata*.

Smalbladiga lungörtens utbredning i Skåne under 1700- och 1800-talen

Den första publicerade uppgiften från Skåne härrör från Retzius (1769), som meddelade att den ”Växer vid Foglesång på en bar backe”. Lokalen ”Foglesång” är sannolikt identisk med Kungsmarken, men det kan mycket väl ha

funnits flera likartade områden i denna trakt öster om Lund fram till slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Weimarck (1951) antar att det rör sig om olika lokaler. Några årtionden senare nämner Retzius en förekomst ”på en kal ängsbacke imellan Lund och Sularp” (Retzius 1806). Denna växtplats beskrivs av Göran Wahlenberg i Flora Suecica (1824, 1831) som ”in pratis collinis Gothiæ mediæ rarius: ut Scaniæ inter Sularp et Fogelsång” [”i ängsbackar i mellersta Götaland sällsynt: såsom i Skåne mellan Sularp och Fogelsång”] och av Carl Johan Hartman: ”vid Lund; mellan Sularp och Fogelsång” (Hartman 1820–1854 som *P. azurea*, 1858, 1861 och 1864 som *P. angustifolia*). Givetvis kände Hans Henric Ringius väl till denna lokal, ”Kungsmarken” (Ringius 1838).

Även om Kungsmarken är den mest kända förekomsten av smalbladig lungört i Skåne, har arten funnits på ytterligare några platser. Sålunda påträffade Carl Adolph Agardh smalbladig lungört vid sina exkursioner omkring Roslätt i Skabersjö någon gång under åren 1806–1809 (Hård av Segerstad 1928; Gertz 1943). Fram till 1830-talet tillkom flera nya kända platser, vilket föranleder Elias Fries att i Flora Scanica skriva: ”In pratis apricis macris, copiose ad Sularp versus Reften, Linnebergs-skog (Ringius), inter Bös-möllan et Remmarlöf (Ahnfelt) prope Engelholm, nec non ad Eksholm par. Hyby et Sandhammar (Aresch. Stirp. Cimbr.)” [”I soliga magra ängar, riklig vid Sularp mot Reften, Linnebergs-skog (Ringius), mellan Bös-möllan och Remmarlöf (Ahnfelt) i närheten av Engelholm, dessutom vid Eksholm Hyby s:n och Sandhammar (Aresch. Stirp. Cimbr.)”] (Fries 1835). Det var kandidat Sundevall som fann den smalbladiga lungörten vid Sandhammaren (”In deserto Sandhammarn, rarior. Cand. Sundevall”, Areschoug 1831).

Carl Johan Hartman uppger utöver Kungsmarken ”mellan Remmarlöf och Lilla Harrie; Linneberga skog etc.” (Hartman 1820–1854 som *P. azurea*, 1858, 1861 och 1864 som *P. angustifolia*). När sista upplagorna av floran publicerades, kände Carl Hartman (Carl Johans son, som svarade för de senare utgåvorna av floran) bara en aktuell skånsk lokal: ” ford. flerestädes; i sednare tider knappt annorstädes än vid Reften i Svedala sn: F. Aresch.” (Hartman 1870) respektive ”Reften; fordom flerest.” (Hartman 1879). ”Reften” ligger förvisso inte i Svedala; Hartman måste här ha missuppfattat Areschoug (1866).

I första upplagan av sin Skåne-flora uppger Areschoug (1866) ”sällsynt på några skogsängar omkring *Reften* vid *Eksholmen Svedala* s:n, *Sandhammar* och *Engelholm*. I sednare tider sannolikt endast funnen kring *Reften*.” Och i andra upplagan (Areschoug 1881): ”sällsynt på skogsängar omkring *Reften*, *Snapparp* (Kand. L. Adler), der den ännu fanns för några år sedan, vid *Eksholmen Svedala s:n*, *Sandhammar* och *Engelholm*. Är troligen utrotad på flera af dessa ställen.”

Nils Lilja (1838) sammanfattar utmärkt smalbladiga lungörtens skånska utbredning inklusive dess ekologi: ”Öfvergångsformationer i gräsvexta ekskogar, under hasselbuskar eller i öppna skogsängar, rar, t.ex. Linneberga skog vid Reften dels i skogen, dels utom den vid norra och nordvestra sidan i största mängd, stor och präktig, (togs der först af Utgifv. 1835), mellan Reften och Furulunden åt vester sparsamt; Eksholmen Svedala s:n i busktrakten söder om gården, Ring. (1835), Sandhammar mycket sparsamt, Sundevall enligt Aresch. – Engelholm, Fr. … Obs. Togs 1828 af Ahnf. vid en vall på öppna slätten mellan L. Harie och Slättäng.” Härefter kommer en formulering, som jag älskar att citera, eftersom den så målande beskriver vad som hände floran i samband med lagaskiftena: ”Vid denna tiden” [1828] ”låg emellan dessa ställen en steril, backig ängsmark, liknande Kongsängen vid Reften med Arnica, Hieracium praemors. etc. och vid östra sidan var denna mark begränsad af en hög vall, omkring hvilken Pulmonaria vexte sparsamt, men på ängsmarken här och der stodo små blad af Betonica, som troligen knappt blommade der. (Ahnf:s egen Uppgift). För närvarande är denna mark aldeles uppod-

Fig. 3. Smalbladig lungört ur C. A. M. Lindman *Bilder ur Nordens Flora* (1917–1926).

lad och bebygd, vallen borta etc. så att Utgifv. icke der kunnat finna den ringaste lokal för nämde vexter." Detta var helt visst ett område – kanske det enda – vars artsammansättning kunde jämföras med Kungsmarken.

Andra upplagan av Liljas flora (Lilja 1870) förtjänar som vanligt att också citeras: "Skogsängar, ekskogar, under hasselbuskar, sällsynt, Engelholms plantering, Reften mell. skogen och furulunden åt wester, Linneberga skog n. om Reften i stor mängd, Eksholm Hyby sn bland buskar söd. om gården, Snapparp på en med små buskar bewäxt wall, (funnen der af Hr Hintze redan 1824, och fanns der ännu 1866 i teml. mängd), Sandhammar, (1828 på en wall mell. Slättäng och Remmarlöf, trol. uppodlad)."

Smalbladiga lungörtens utbredning i Skåne under 1900- och 2000-talen

Från och med 1800-talets senare del har arten bara enstaka växtplatser kvar i Skåne. Svante Murbeck undersökte i början av 1890-talet några nyupptäckta korsningar och deras förmodade föräldraarter. I det sammanhanget rapporterade han hybriden mellan smalbladig lungört och mörk lungört *P. angustifolia* × *obscura* från: "Minnesbergsbacken vid Mariebergs jernvägsstation (Murb. 1885, 1888, 1891) samt i något större antal exemplar längs en vall häremellan och Snapparp (Murb. 1888, 1891); utanför Linnebergaskogen nära Lund (ett enstaka stånd, Murb. 1888)." Han letade dock länge förgäves efter ren smalbladig lungört vid Marieberg, men år 1891 anträffade han äntligen "ett par bladrosetter af P. angustifolia på punkterna vid Marieberg". Detta tycks vara den sista publicerade rapporten av vildväxande smalbladig lungört i Skåne utanför Kungsmarken (se även Lindquist 1938 samt Weimarck 1947, 1951 och 1963).

Läget för smalbladiga lungörten på Kungsmarken var inte särdeles lysande vid 1900-talets början, antagligen på grund av ett alltför intensivt bete. Bülow (1911) och Högdahl (1929) skriver att den förekommer mycket sparsamt. Sylvén (1934) kunde rapportera efter en exkursion med Lunds botaniska förening: "Efter lunchrast i Dalby hage fortsatte färden till Kungsmarken, där bl.a. *Pulmonaria angustifolia* studerades. Endast 13–14 exemplar observerades."

Kungsmarken

Vi ska nu rikta våra blickar mot det allra sista området i Skåne, där *P. angustifolia* växer ännu i vår tid, nämligen Kungsmarken öster om Lund. Detta område har beskrivits åtskilliga gånger i litteraturen, bl.a. av Bülow (1911), Högdahl (1929), Ulf (1952, 1956), Malmer (1968, 1976) och Mattiasson (2010). Därför hänvisar jag här till dessa skrifter för den som vill söka flera fakta om Kungsmarken. Området var en av de sista resterna av icke konstgödslad kalkpåverkad utmark i Skåne

Fig 4. Golfspelare på väg ovanför Kungsängen den 3 maj 2017. Foto: Jan Thomas Johansson.

eller som Göran Mattiasson (2010) uttryckte det: ”det enda större området i Sverige, där den månghundraåriga slåtterpräglade floran på kalkrik morän fortfarande är något så när bevarad”. Vad som gjorde området unikt från botanisk synpunkt var det stora antalet rödlistade arter på en förhållandevis begränsad yta och inte minst ängsorkidéernas individrikedom. Sammanlagt har långt över 400 kärlväxtarter anträffats under årens lopp. Jag ska bara nämna några exempel på orkidéarter som har blivit funna inom området: vityxne *Pseudorchis albida*, grönkulla *Coeloglossum viride*, Adam och Eva *Dactylorhiza sambucina*, krutbrännare *Neotinea ustulata*, göknycklar *Anacamptis morio* och brudsporre *Gymnadenia conopsea*. Exempel på arter från andra växtgrupper är rosenlök *Allium carinatum*, humlesuga *Betonica officinalis*, hartmansstarr *Carex hartmanii*, klasefibbla *Crepis praemorsa*, praktnejlika *Dianthus superbus*, ängsögontröst *Euphrasia officinalis* ssp. *montana*, klockgentiana *Gentiana pneumonanthe*, flera arter inom *Gentianella*, kärrnäva *Geranium palustre*, solvända *Helianthemum nummularium*, korskovall *Melampyrum cristatum*, pipstäkra *Oenanthe fistulosa*, backsilja *Peucedanum oreoselinum*, stor bockrot *Pimpinella major*, backsmörblomma *Ranunculus polyanthemos*, ängsskära *Serratula tinctoria*, backklöver *Trifolium montanum* och smörbollar *Trollius europaeus*. Samtliga nämnda arter, utom möjligen kärrnäva, är försvunna eller försvinnande från Skåne.

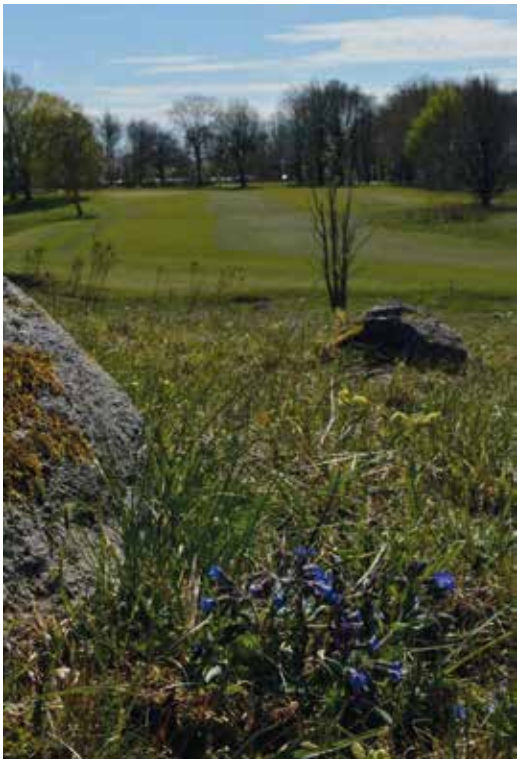
Åtminstone sedan äldre järnålder har de torrare delarna av Kungsmarken utnyttjats som betesmark med inslag av ”vandrande” åkertegar. Områden i söder och väster har använts som slåttermark ända fram till 1900-talets början (Malmer 1968). Under medeltiden och återstoden av den danska tiden ägdes Kungsmarken av Lunds ärkestift och enligt en akt från 1330-talet användes området som hästbetesmark. Biskopen i Lund hade förfoganderätten fram till dess att Skåne erövrades av svenskarna och Kungsmarken har därefter ägts av svenska staten. I slutet av 1910-talet planterades gran på delar av området. Tidvis – inte minst under 1900-talets förra hälft – var betestrycket hårt och dessutom hade man upphört med lieslåtter. Detta fick till följd att vissa av de slåttergynnade och beteskänsliga arterna försvann. I mitten av 1930-talet övertog Lunds universitet huvuddelen av Kungsmarken och strax därpå anlades i väster den första delen av golfbanan, som utvidgades österut under 1950-talet. Även om det är svårt att finna bevis för det, kan man anta att delar av området konstgödslades redan innan dess. Utan tvekan ledde dock anläggandet av golfbanans gräsmattor till att gödningseffekten kraftigt tilltog, framför allt

Fig 5 och 6. Utsikt över del av golfbanan med Kungsängen i förgrunden och klubbhusets parkering i bakgrunden den 3 maj 2017. På den nedre bilden syns blommande *Pulmonaria angustifolia*. Foto: Jan Thomas Johansson.

på den s.k. Kungsängen, den östra sluttningen mot Glomsjön och Glomsbäcken. Här fanns flertalet av de kalkgynnade gödningskänsliga ängsväxterna, t.ex. Adam och Eva, krutbrännare och brudsporre.

Kungsmarken är sedan 1974 naturreservat och numera även Natura 2000-område. Trots det formella skyddet har Kungsmarken utsatts för en närmast grotesk vanvård. Detta har delvis sin förklaring i kompromisserna mellan Lunds akademiska golfklubbs och den offentliga naturvårdens intressen. Golfklubben har bl.a. låtit plantera buskage och träd och vid något tillfälle även jättebjörnloka *Heracleum mantegazzianum*! Ett annat problem är att man inte samtidigt och på samma ytor har kunnat tillgodose både betes- och slåttergynnade arters krav. Vid mitten av 1900-talet ansåg man att Kungsängen, sluttningen mot Glomsbäcken, borde betesskyddas och senare återupptogs slåtter på detta område. De slåtterkänsliga arterna har följaktligen nästan försvunnit därifrån. Under senare år har snabbväxande ogräs, t.ex. ständs *Jacobaea*

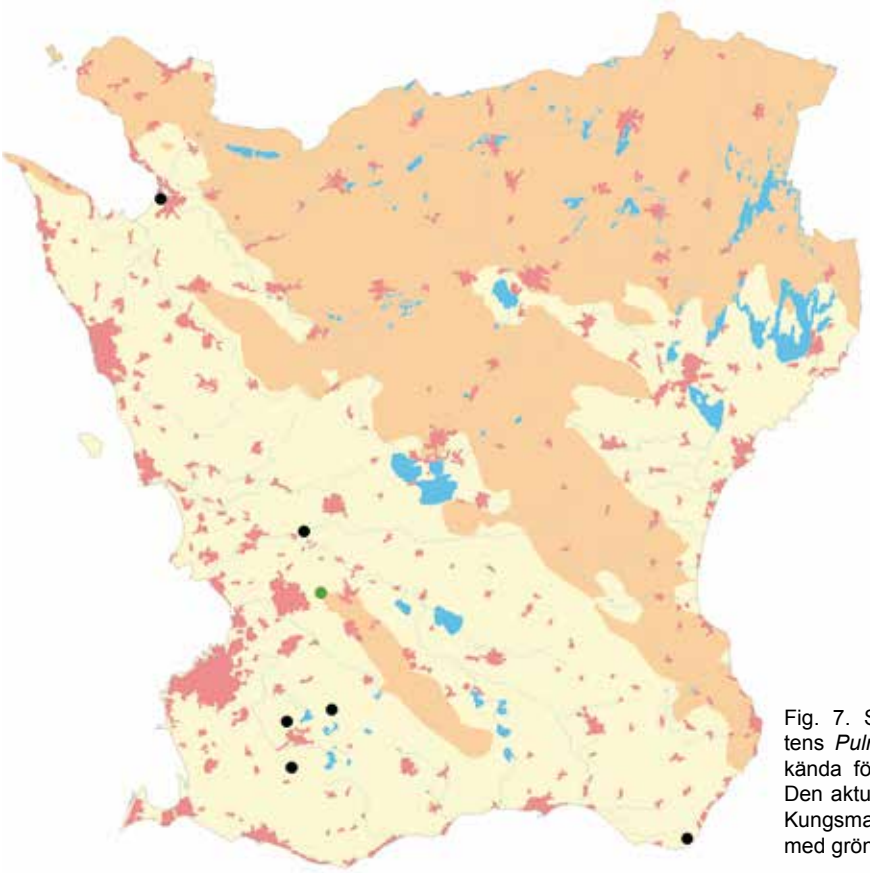

Fig. 7. Smalbladiga lungörtens *Pulmonaria angustifolia* kända förekomster i Skåne. Den aktuella förekomsten på Kungsmarken är markerad med grön prick.

vulgaris och åkertistel *Cirsium arvense*, spridit sig alltmera på Kungsängen. Allt större ytor domineras nu helt av luddtåtel *Holcus lanatus* och rödsvingel *Festuca rubra*. Betesmarkerna i öster har de senaste åren betats alltför intensivt med påföljd att goda populationer av backsmörblomma och nyetablerad smalbladig lungört har försvunnit. En annan avgörande faktor är säkerligen det atmosfäriska kvävenedfallet, som ständigt berikar ängarna och betesmarkerna med ett överflöd av kvävehaltiga näringsämnen.

Den smalbladiga lungörten ökade kraftigt sedan betet av Kungsängen upphörde: från tio individ år 1952 till 65 blommande individ år 1958 (enligt Nils Sylvén, Nils Hylander och Börje Lövkvist) och cirka 320 individ år 1971. Därefter har antalet individ sakta men säkert sjunkit. I början av 1990-talet hade arten etablerat sig på den östra betesmarken och ökade här stadigt. Enligt Mattiasson (Mattiasson & Olsson 2004; Mattiasson 2010) gynnades den smalbladiga lungörten av inget eller mycket ringa bete. I den första igenväxningsfasen efter att betet upphörde på Kungsängen på 1950-talet ökade sålunda antalet individ snabbt och många växte sig stora och blommade rikligt. Däremot tål den inte att högörtvegetationen sluter sig helt. År 2004 fanns det fortfarande totalt 135 individ på Kungsmarken (Mattiasson & Olsson 2004). Dessa fördelades på 87 individ ”i slåtterängen” (Kungsängen) och 43 individ på betesmarken öster om golfbanan. Dessutom fanns fortfarande enstaka individ kvar strax väster om Glomsbäcken. Omkring år 2010 utökades antalet kreatur på betesmarken, vilket fick till följd att *P. angustifolia* efter bara några år inte längre kunde återfinnas där.

Inga exemplar fanns heller väster om bäcken, där slåttern hade upphört och högörtvegetationen hade vuxit sig meterhög och tät. Samtidigt fortsatte den snabba minskningen av arten på Kungsängen och år 2015 fanns där bara 14 individ kvar och de allra flesta såg förkrympta och sjuka ut. År 2016 hade antalet sjunkit till tre individ, varav två verkade vara någotsånär friska. Hela det område på Kungsängen som under de senaste åren har hyst *P. angustifolia* svedjades under vintern 2016–2017. Kanske är detta orsak till att Mikael Wigforss kunde räkna in sju blommande individ den 1 maj 2017 (Artportalen 2017). Ett av exemplaren verkade svagt och själv kunde jag bara återfinna sex blommande individ den 3 maj. Detta är likväl en fördubbling jämfört med året innan. I gengäld kunde jag i år inte återfinna det stora individet några meter sydöst om körsbärsträdet; detta individ såg 2016 friskt och kraftfullt ut. Nästan hela den yta där det hade vuxit täcktes nu av mullvadshögar.

Flera faktorer har säkerligen samverkat till den hastiga och kraftiga minskningen av *Pulmonaria angustifolia* på Kungsmarken. Kanske har andra mera snabbväxande slåttergynnade arter konkurrerat ut den. Saken har heller inte blivit bättre av att man vissa år har låtit det mejade växtmaterialet ligga kvar i stället för att avlägsna det. En förklaring till detta är i sin tur att man numera har svårt för att finna avsättning för ”naturhö” som hästfoder. För att lättare kunna manövrera slåtterbalken har man till yttermera visso avlägsnat stora stenar, som har varit viktiga för frögroningen av sådana värmeälskande arter som *P. angustifolia*. Det kan dock inte uteslutas att en sjukdom har drabbat arten. Den under de senaste fem åren oerhört snabba tillbakagången är svår att förklara på annat sätt. Som nämnts verkade nästan samtliga återstående individ år 2015 mer eller mindre sjuka och döende, ett antagande som även bekräftades under år 2016.

I den senaste Skåne-floran (Tyler m.fl. 2007) finns en intressant notering: ”Populationen på Kungsmarken hade vid mitten av 1900-talet krympt till ett fåtal individ men har därefter förstärkts genom inplantering och spontan förökning så att den de senaste årtiondena bestått av 100–200 individ”. Jag har diskuterat denna eventuella inplantering av smalbladig lungört på Kungsmarken med Torbjörn Tyler, men det verkar inte som om någon sådan plantering eller insåning skulle ha ägt rum. Göran Mattiasson säger sig inte heller ha hört något om ett sådant projekt. Kanske borde man ha försökt detta medan tid ännu fanns och arten var riklig i området. En sådan uppförökning gjordes av humlesugan, som var känd i bara ett enda litet bestånd, och detta utplanteringsförsök kröntes med framgång.

Sammanfattning av smalbladiga lungörtens förekomster i Skåne

Fig. 7 ger en bild av den smalbladiga lungörtens skånska utbredning.

V. Kärrstorps s:n: Snapparp, på en med små buskar beväxt vall (1824–1866). – Inget herbariematerial är bevarat härifrån.

Snapparps gård ligger i den östra delen av Västra Kärrstorps socken och bara någon kilometer från Minnesberg och Marieberg. Det är mycket möjligt att de tre ortsangivelserna hänför sig till en och samma växtplats.

V. Alstads s:n: Mariebergs station (1885–1902), Minnesbergsbacken (1888). Första kända insamlingen är av Svante Murbeck 1885 och den sista av Emil Rundkwist 1902. ”Vid ett besök på platsen i maj 1951, då jag var tillsammans med ing. *Hallberg*, assistent *Bo Pettersson* och prof. *Sylvén*, fann vi en hel del exemplar, som torde representera hybriden, men ej *P. angustifolia* själv” (Weimarck 1951).

Skabersjö s:n: ”Roslett” (Carl Adolph Agardh 1807). – Inget annat herbariematerial av *P. angustifolia* är känt från Roslätt. Möjligtvis har Agardh samlat *P. angustifolia* någon annanstans, t.ex. i trakten av Marieberg, men på etiketten skrivit ”Roslett” då det var på Lilla Roslätt som han var bosatt under dessa år (Gertz 1943). Han angav ofta ”Roslett” på herbarieetiketterna från denna tid. Lilla Roslätt ligger ungefär en mil norr om Minnesberg och Marieberg.

Hyby s:n: ”Eksholmen Svedala s:n bland buskar i busktrakten söder om gården” (1830-talet). – Inget herbariematerial av smalbladiga lungörten tycks vara bevarat därifrån, men lokalen anges av både Fries och Lilja. Gården Eksholm är belägen i Hyby socken och växtplatsen kan ha funnits närmare Svedala.

Löderups s:n: Sandhammaren (1831). – Inget herbariematerial av *P. angustifolia* är bevarat från detta område. Det är dock inte osannolikt att arten kan ha funnits där.

S. Sandby s:n: Linnebjer (1830-talet–1917). ”Linneberga skog vid Reften dels i skogen, dels utom den vid norra och nordvästra sidan, i stor mängd.” Första kända insamlingen är av Hans Henric Ringius och den sista är av Carl Blom 1917. ”Även hybrider med *P. officinalis* har uppträtt här” (Weimarck 1951).

S. Sandby s:n: Kungsmarken = Räften = ”Fågelsång” (1769–2017). Det finns 59 ark från Kungsmarken i herbariet LD, med sammanlagt bortåt 200 skott. Till detta kommer åtskilliga ark i andra herbarier. Det är anmärkningsvärt att smalbladiga lungörten har överlevt denna masskövling under årens lopp. Den samlades på Kungsängen också då antalet exemplar var ytterst litet, även om man långtifrån alltid tog fullständiga exemplar utan enbart blommande skott. Weimarck skrev 1951: ”Beskattningen av beståndet har under tidernas lopp varit oerhörd, och växtsamlarna får ta på sig en stor del av ansvaret för att *P. angustifolia* nu står vid gränsen för utrotning. Det har helt enkelt varit fråga om rovdrift.” Han tillägger dock: ”Även den allt starkare betningen har i hög grad bidragit till decimeringen, och på senare år [1940-talet] har endast ett ringa fåtal individ varit synliga.”

Att lokalbeteckningarna ”Fågelsång”, ”Foglesång” och ”Räften” i detta fall hänför sig till samma växtlokal styrks av en insamling från den 8 maj 1927 (Bengt Willert i herb. LD), där etiketten anger ”Fågelsång (Räften), Betesmark”. Räften är också ett annat namn på Kungsmarken. Fågelsång är numera det gängse namnet på de båda sammanlänkade bäckdalar (Sularpsbäcken och dess tillflöde Fågelsångsbäcken), vilka är belägna omedelbart väster och sydväst om samhället Södra Sandby. Även namnet ”Sularp” finns på några insamlingar från 1800-talets förra hälft och även hos Retzius (1806). Sularp ligger strax väster om Fågelsång och alltså närmare Kungsmarken.

(**Dalby**: ”Dalby”, insamlad av O[lle] Smedberg den 23/5 1952 (herb. LD). – Det finns inga andra insamlingar från denna trakt och lokalangivelsen är högst sannolikt felaktig. Med största sannolikhet åsyftar den Kungsmarken. Smedberg bodde kanske i Dalby och angav därför sin bostadsort på etiketten.)

L. Harrie till Remmarlövs socknar: mellan Bös-möllan och Remmarlöf. Denna lokal citerades redan av Hartman (1820) och var sålunda känd åtminstone från och med 1810-talet. Det är nästan en mil mellan Bösamöllan vid Kävlingeån och Remmarlövs kyrkby, så den exakta växtplatsen går inte att fastställa. Mellan Lilla Harrie och Remmarlöv ligger emellertid Slättäng, som också nämns under *P. angustifolia*, t.ex. ”vid en vall på öppna slätten mellan Lilla Harrie och Slättäng” (Lilja 1838). Arten kan ha vuxit i trakten av Benstorp och inte långt från Bråån. Inget herbariematerial är känt från denna lokal.

Ängelholm: vid Ängelholm, ”Engelholms plantering” (1835–1881). Denna lokal ligger långt från övriga kända skånska förekomster av smalbladig lungört. Något herbariematerial är inte känt. Den får kanske anses som tvivelaktig, men kan inte helt uteslutas.

Sammanfattning

Den smalbladiga lungörten är nära nog utdöd i Skåne. De sju individ som finns kvar på Kungsmarken 2017 har ringa möjlighet att på egen hand ge upphov till en säkrad skånsk population. Teoretiskt sett skulle vävnadsförökning eller någon annan form av konstgjord vegetativ förökning kunna resultera i nya större bestånd, men det kostar pengar – mycket pengar. Och idag, med ekonomiska och andra kriser runtom i vårt land, är sådana satsningar så lågprioriterade att blotta förslaget skulle

framkalla uppgivna skratt även i naturvårdskretsar. För ett antal år sedan hade ett billigt alternativ måhända löst en del av problemet. Man hade kunnat föröka upp arten med hjälp av frön från Kungsmarken-populationen och efter några år plantera ut friska exemplar på olika platser. Dessvärre visar odlingsförsök att smalbladiga lungörtens frön har ganska låg groningsprocent och överlevnaden på sikt hos odlade exemplar är låg. Dessutom innebär heterostyli att blommorna hos långstiftade (longistyla) individ nästan bara kan befruktas av pollen från kortstiftade (brevistyla) individ och tvärtom. Detta gäller förmodligen även hos smalbladig lungört (se t.ex. Barrett 1992; för *Pulmonaria officinalis* se t.ex. Meeus m.fl. 2013). I så fall blir det ännu svårare att rädda arten i en population där antalet individ är väldigt litet. Framför allt är förutsättningarna för att denna och många andra hotade arter ska kunna överleva på Kungsmarken numera dåliga.

Det är oförlåtligt att smalbladiga lungörten tilläts att minska så radikalt i naturreservatet Kungsmarken och i en snar framtid kanske försvinna därifrån. Länsstyrelsen och Lunds akademiska golfklubb delar ansvaret för skötseln. Det är Länsstyrelsens ansvar att se till så att Kungsmarken sköts tillfredsställande och det är golfklubbens ansvar att i samråd med Länsstyrelsen sköta området utifrån de givna överenskommelserna. Tyvärr har skötselplanen varit otillräcklig och givit golfklubben alltför stora friheter. Men talrika misstag har gjorts genom åren. Göran Mattiasson har för åtskilliga år sedan uppmärksammat det fatala i att öka betestrycket på det område där *P. angustifolia* hade etablerat sig – det tog heller inte många år innan arten hade försvunnit därifrån. Man hade kunnat betesfreda den lilla ytan under perioder.

Anläggandet av en 18-hålsgolfbana på Kungsmarken var också ett oförlåtligt ingrepp. Konstgödning av gräsmattorna och inte minst insåningen av främmande gräsarter är förödande för områdets naturliga vegetation. Det visar sig inte minst på Kungsängen, där den smalbladiga lungörten växte. Det är en klen ”tröst” – och än så länge obekräftad – att även det atmosfäriska kvävenedfallet har påverkat ängsmarkens ”gammelarter” negativt. Jag nämnde också förut min hypotes om en sjukdom som har drabbat arten på Kungsmarken. Om denna hypotes är korrekt utgör sjukdomen antagligen bara den ”sista spiken i likkistan”. Individen har kanske redan haft nedsatt vitalitet av andra orsaker och en sjukdom kan då få avgörande betydelse.

Den negativa utvecklingen hos smalbladig lungört är symptomatisk för tillståndet hos Kungsmarken. Även om en radikal förbättring av skötseln sker omedelbart – en rent utopisk tanke – så kommer fördröjningseffekten att under många år framåt kräva sin tribut i form av utdöenden. Vilken art står i tur härnäst? Själv misstänker jag att backklövern blir nästa offer; den är snart nere i färre än tio exemplar. Men även brudsporre, göknycklar och backsmörblomma ligger illa till. De som är hemfallna åt vadhållning har här en chans till förströelse.

Tack

Framför allt står jag i tacksamhetsskuld till Lars Fröberg, som har varit vänlig nog att kritiskt granska manuskriptet. Dessutom vill jag tacka Per Lassen, som har kontrollerat och justerat vissa av mina översättningar från latinet.

Citerad litteratur

Areschoug, F. W. C. 1866: Skånes Flora, innefattande de fanerogama och ormbunkartade växterna. – C. W. K. Gleerup, Lund; Christian Falkenberg, Köpenhamn.

Areschoug, F. W. C. 1881: Skånes Flora, innefattande de fanerogama och ormbunkartade växterna. 2:a uppl. – C. W. K. Gleerups förlag, Lund.

Areschoug, J. E. 1831: Stirpes in Regione Cimbritshamnensi sponte crescentes, Quarum Enumerationem. Part I. Diss. ac. præs. E. M. Fries. – Off. Berlingiana, Londini Gothorum.

Barrett, S. C. H. (red.) 1992: Evolution and function of heterostyly. Monographs on theoretical and applied genetics 15. – Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg.

Bertilsson, A. m.fl. 2002: Västergötlands flora. – SBT-Förlaget, Lund.

Bülow, W. 1911: Vallfartsorter. Kungsmarken. – Fågelsång. – Räften. – Billebjer. – Dalby Hage. – Romeleklint. – Meddelande från Skånes Naturskyddsförening II: 3–40.

Edqvist, M. & Karlsson, T. (red.) 2007: Smålands flora. – SBF-förlaget, Uppsala.

Fries, E. M. 1835: Corpus florarum provincialium Sueciæ. I. Floram Scanicam scripsit. – Palmblad, Sebell & C., Upsaliæ.

Fries, T. M. 1857: Spridda växtgeografiska bidrag till Skandinaviens flora. – Bot. Notiser 1857: 21–24, 103–104, 120.

Fröberg, L. 2006: Blekinges flora. – SBF-förlaget, Uppsala.

Gelert, O. 1898: Pulmonaria angustifolia L. – Bot. Tidsskr. 21: LIV–LV.

Gertz, O. 1943: Bökebergstrakten i botanisk forskningshistoria. – Skånes Natur. Skånes Naturskyddsförenings Årsskrift 1943: 3–8.

Hartman, C. J. 1820, 1832, 1838, 1843, 1849, 1854, 1858, 1861, 1864, 1870, 1879: Handbok i Skandinaviens Flora, innefattande Sveriges och Norriges Vexter. – Zacharias Haeggström, Stockholm.

Hartvig, P. 2015: Atlas Flora Danica 1–3. – Gyldendal, København.

Holmgren, B. 1921: Blekings fanerogamer och kärlkryptogamer. – J. A. Krooks Bokhandel, Karlskrona.

Holmgren, B. 1942: Blekinges flora. 2:a uppl. – J. A. Krooks Bokhandel, Karlskrona.

Hultén, E. & Fries, M. 1986: Atlas of North European vascular plants. North of the Tropic of Cancer I-III. – Koeltz Scientific Books, Königstein im Taunus.

Hård av Segerstad, F. 1928: C. A. Agardhs Fanerogamherbarium jämte andra i Karlstads h. a. läroverk befintliga herbarier. – Bihang till Karlstads h. allm. läroverks årsredogörelse 1927–1928. N:o 1. Karlstad.

Högdahl, T. 1929: Skall Kungsmarken vid Lund bli naturskyddad? Ansökan därom ingiven av Skånes Naturskyddsförening. – Sveriges Natur. Svenska Naturskyddsföreningens Årsskrift 20: 169–171.

Kylling, P. 1684: Gyldenlund seu Catalogus Latino-Danicus Plantarum CCCIIII. – Ej läst av mig. Citerad av Wiinstedt (1925).

Lange, J. 1851: Haandbog i den Danske Flora. – C. A Reitzel, Kjöbenhavn.

Leffler, J. A. 1866: Strödda bidrag till Sveriges Flora. – Bot. Notiser 1866: 170–184.

Lilja, N. 1838: Skånes Flora, innefattande Skånes fanerogamer och i ett bihang Skånes ormbunkar, de på åkren odlade vext- och sädesslagen och de i öfriga Sverige förekommande fanerogamer utom fjällvexterna, med karakterer, vextställen och nytta, jemte ett vextgeografiskt namnregister m. m. – Berlingska boktr., Lund.

Lilja, N. 1870: Skånes Flora, innefattande Skånes vilda och odlade växter; en handbok för folkskolor, landtmän, trädgårdsodlare, apotekare och för den studerande ungdomen. Ny omarbetad uppl. – L. J. Hiertas förlag, Stockholm.

Lindquist, B. 1938: Dalby Söderskog. En skånsk lövskog i forntid och nutid. – Acta Phytogeogr. Suec. X: 1–273.

Lindwall, C. W. 1907: Något om fanerogamfloran i Jönköpings län. – Bot. Notiser 1907: 75–80.

Lindwall, C. W. 1908: Ett par små drag af floran i Kronobergs län. – Bot. Notiser 1908: 109–111.

Malmer, N. 1968: Några olikartade markområden kring Lund. – Skånes Natur Årsskrift 55: 7–21.

Malmer, N. 1976: Kungsmarken som biologiskt och historiskt dokument. Jubileumsskrift och Matrikel 1976. – Lund.

Mattiasson, G. 2010: Kungsmarken – flora och vegetation. – Bot. Notiser 143(3): 1–76.

Mattiasson, G. & Olsson, K.-A. 2004: Floraväktarrapport 2004. *Pulmonaria angustifolia*, smalbladig lungört. – Bot. Notiser 137(3): 18–19.

Meeus, S., Brys, R., Honnay, O. & Jacquemyn, H. 2013: Biological flora of the British Isles: Pulmonaria officinalis. – Journal of Ecology 101: 1353–1368.

Merxmüller, H. & Sauer, W. 1972: *Pulmonaria*. – I: Tutin, T. G. m. fl. (red.), Flora Europaea. Vol. 3. Diapensiaceae to Myoporaceae, Cambridge University Press, Cambridge, s. 100–102.

Murbeck, S. 1893: Några för Skandinaviens flora nya hybrider. 2. Pulmonaria angustifolia L. × officinalis L. *obscura Du Mort. (P. notha Kern.). – Bot. Notiser 1893: 121–126.

Oberdorfer, E. 1979: Pflanzensoziologische Exkursionsflora. Vierte Auflage. – Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.

Rasmussen, S. M. 1965: Danmarks Topografisk-Botaniske Undersøgelse Nr. 31. Boraginaceernes udbredelse i Danmark. – Bot. Tidsskr. 60: 261–315.

Retzius, A. J. 1769: Anmärkningar vid Skånes Ört-Historie. – K. Vet.-Acad. Handl. 1769: 243–255.

Retzius, A. J. 1806: Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ Eller Swenska Wäxters Nytta och Skada i Hushållningen. – Lund.

Ringius, H. H. 1838: Herbationes Lundenses. Pars I. Diss. ac. praes. Sv. Nilsson. – C. F. Berling, Lundæ.

Scheutz, N. J. 1857: Conspectus Florae Smolandicae. – Uppsala.

Scheutz, N. J. 1864: Smålands Flora, innefattande Kronobergs och Jönköpings Läns Fanerogamer och Ormbunkar. Wexjö, tr. hos C. G. Södergren.

Scheutz, N. J. 1881: Spridda växtgeografiska bidrag. – Bot. Notiser 1881: 86–92.

Schumacher, C. F. 1801: Enumeratio Plantarum in partibus Sællandiæ Septentrionalis et Orientalis. Pars Prior. – Friderik Brummer, Hafniæ.

Svanlund, J. F. E. 1889: Förteckning öfver Blekings fanerogamer och ormbunkar med uppgift på växtlokaler och geografisk utbredning. – Fredr. Apelqvists förlag, Karlskrona.

Sylvén, N. 1934: Från Lunds Botaniska Förenings förhandlingar 1933. – Bot. Notiser 1934: 173–174.

Tyler, T. m.fl. (red.), 2007: Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning. – Lunds Botaniska Förening, Lund.

Ulf, B. 1952: Kungsmarken. En inventering av kärlväxtfloran jämte kort historik över intressantare arters förekomst inom området. – Bot. Notiser 1952: 425–438.

Ulf, B. 1956: Kungsmarken. En undersökning av betningens inverkan på vegetation och mark jämte anmärkningar rörande områdets framtida skötsel och vård. – Stencilerad avhandling för fil. lic.-examen vid Lunds universitet.

Wahlenberg, G. 1824: Flora Svecica enumerans plantas Sveciæ indigenas. Pars prior. – Palmblad & C., Upsaliæ.

Wahlenberg, G. 1831: Flora Svecica enumerans plantas Sveciæ indigenas. Editio altera. Pars prior. – Palmblad & C., Upsaliæ.

Weimarck, H. 1947: Den skånska floran och vegetationen – en översikt. – I: Hanström, B. & Curry-Lindahl, K. (red.), Natur i Skåne, Bokförlaget Svensk Natur, Stockholm, s. 243–259.

Weimarck, H. 1951: Försvunna eller försvinnande växtarter i Skåne. – Skånes Natur. Skånes Naturskyddsförenings Årsskrift 1951: 3–19.

Weimarck, H. 1963: Skånes Flora. – Bokförlaget Corona AB, Lund.

Weimarck, H. (†) & Weimarck, G. 1985: Atlas över Skånes flora. – Förlagstjänsten, Stockholm.

Westerlund, C. A. 1852: Bidrag till kännedomen om Kalmar läns vegetation. – Kalmar.

Wiinstedt, K. 1925: Charlottenlund Skov. En botanisk-historisk Studie. – Bot. Tidsskr. 38: 340–363.

